

УДК 351.754

Ю.В. ДУБКО, докт. юрид. наук, доц., Кримський юридичний інститут Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСНОВНІ РИСИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ СИЛ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОГО І АВТОРИТАРНОГО РЕЖИМІВ

Ключові слова: організація поліції, тоталітарний режим

Для всіх тоталітарних і багатьох авторитарних режимів з характерним піднесенням до злочинців - членів політичної опозиції, залученням до насильницьких дій проти учасників маніфестацій, крім поліції, членів силових структур правлячих рухів (СА і СС у Німеччині, "чорнорубашечники" в Італії, хунвейбіни в Китаї, "охоронці ісламської революції" в Ірані, "робоча міліція" в Угорщині та НДР і т.п.) характерні швидка нейтралізація організованої злочинності, майже неконтрольоване, найчастіше надлишкове застосування збройної сили для придушення масових виступів. З огляду на ці обставини, а також на те, що визначення поняття "тоталітаризм" виходить за рамки цієї роботи, тут і далі ми вживаємо термін "тоталітарні й авторитарні режими" тільки як протилежність демократичним режимам, що знаходить своє відбиття в способах і засобах боротьби зі злочинністю та діях поліцейських сил у надзвичайних ситуаціях [1, с.161].

Поліції держав з тоталітарним та авторитарним режимом удавалося (і вдається) досягти відчутних результатів у боротьбі як зі своїми політичними супротивниками, так і з організованою злочинністю. У нацистській Німеччині протягом півроку були ліквідовані кримінальні угруповання в Берліні, Гамбурзі, Кенігсберзі, Мюнхені й інших містах, що мали раніше світову популярність. При цьому поліцейські репресії проти криміналітету завжди відрізнялися жорстокістю та ґрунтувалися на відповідних правових актах, що передбачали надзвичайні суди з прискоре-

ним та спрощеним провадженням, використанням оперативної поліцейської інформації як доказової бази, негайним виконанням заходів покарання, особливо смертних вироків, публічних страт. Такими були, наприклад, німецькі "Постанова проти шкідників народу" від 5.09.1939 року або "Закон про боротьбу з ворогами Китайської Народної Республіки" від 20.10.1952 року. Швидкої нейтралізації організованої злочинності домагаються і сьогоденні країни авторитарної орієнтації: Китай, Іран, Ірак, Лівія, Північна Корея, Куба, Туркменістан. Так, однією з перших акцій глави суверенного Туркменістану став указ про боротьбу зі "зłodіями в законі". За один день у республіці інтернували півтора десятка кримінальних авторитетів. Головний з них був привселюдно страчений, а сцена розстрілу цілий місяць демонструвалася по національному телебаченню. За даними ООН, тоталітарні й авторитарні держави належать до найбільш "безпечних" режимів світу [2, с.25-27].

Серед умов, що сприяють успішній боротьбі поліції тоталітарних і авторитарних режимів з політичною опозицією та криміналітетом, можна виділити наступні.

Перш за все, це важка криміногенна обстановка, що породжує прогресуюче невдоволення владою, вже сама по собі з неодмінною умовою для перемоги тоталітарного режиму. Обіцяння безпеки, стабільності для населення, швидкого викорінення криміналітету методом терору – одне з головних гасел будь-якої диктатури. Поліцейські репресії, поки вони спрямовані проти дійсних (кримінальних угруповань) або вигаданих (політична опозиція) "ворогів суспільства" і не стосуються обивателя, підтримуються широкими верствами населення, уособлюють у їх очах "сильну руку", що наводить порядок.

Тоталітарні й авторитарні режими завжди багаторазово збільшують чисельність поліцейських сил за рахунок зростання штатів поліції та залучення для боротьби з опозицією допоміжних формувань. У нацистській Німеччині до системи каральних органів увійшли організації націонал-соціалістської партії: СА, СС і СД. "Внутрішні політичні

опоненти, - говорив Геббельс у 1935 р., – зникли з якихось нікому невідомих причин. Ні, вони зникли тому, що рух наш мав найсильнішу зброю в країні, і цією найсильнішою зброєю були загони СА” [3, с.127]. У фашистській Італії війська національної безпеки включали фашистську міліцію, військову поліцію (карабінерів), прикордонні та митні війська, спеціальну міліцію (залізничну, портову, охорони лісів, дорожню) і війська морської піхоти. Фашистська міліція складалася з окремих легіонів, батальйонів чорнорубашечників і військ протиповітряної та берегової оборони країни [4, с.385]. За загальної чисельності регулярної італійської армії 800 тис. чоловік (1937 р.) загальна чисельність фашистської “міліції національної безпеки” складала 540 тис. рядових і унтер-офіцерів, 25 тис. офіцерів. Крім того, було 50 тис. чоловік жандармерії, 100 тис. чоловік міліції спеціального призначення (залізнична, лісова, колоніальна, протиповітряна). Чисельність же власне поліції складала 15 тис. чоловік [4, с.124].

Особлива увага зверталася на ідеологічну обробку особового складу фашистської міліції. Щоб виховати його в душі традицій Римської імперії, у міліцію було перенесено давньоримські назви частин і чинів: легіон (полк), когорта (батальйон), консул (полковник), центуріон (капітан) тощо [4, с.123-124].

Аналогічна картина спостерігалася й у сучасному Ірані, де після повалення в лютому 1979 року шахського режиму нове керівництво країни стало на шлях формування фанатично відданих йому військових (КСІР – “корпус сторожі ісламської революції”) і воєнізованих організацій (КІР – комітет ісламської революції та народне ополчення). З моменту набрання сили наприкінці 1987 року законом про армію до складу збройних сил, крім регулярної армії, були включені КСІР і “сили охорони порядку”: жандармські війська, поліція і КІР [5, с.21]. Таким чином, в Ірані поліцейські сили фактично злиті з армією в єдині збройні сили, причому останні призначені не тільки для оборони держави, але й для виконання поліцейських функцій. При цьому „КСІР було створено на про-

тивагу регулярній армії, тому що політичне керівництво не довіряє їй. Корпус призначається для придушення антиурядових виступів, можливих заворушень в армії, жандармерії та поліції” [5, с.23].

Керівництво ісламської республіки Іран значну увагу приділяє розвитку й зміцненню жандармерії та поліції. На службу до цих органів приймаються особи не молодше 17 років, у тому числі жінки. Жандармські війська (більше 60 тис. чоловік) охороняють державні кордони й, особливо, важливі об’єкти, ведуть боротьбу з антиурядовими угрупованнями, контрабандистами, організовують призов військовозобов’язаних, забезпечують внутрішню безпеку в містах і сільській місцевості, де немає поліцейських дільниць. Організаційно жандармерію зведено в полки та батальйони. На озброєнні вона має бронетранспортери, вертольоти, патрульні судна. У мирний час жандармські війська підпорядковані міністру внутрішніх справ, у воєнний час і за надзвичайних умов вони передаються в оперативне підпорядкування командуванню Сухопутних військ. Функції поліції зводяться до забезпечення громадського порядку, охорони державних об’єктів та іноземних представництв. Жандармерія та поліція мають власні вищі й середні навчальні заклади. Перша щороку набирає чотири тисячі чоловік до навчальних центрів з підготовки унтер-офіцерів і 800-1000 чоловік до офіцерських шкіл.

КІР функціонує під контролем МВС і тісно співробітничает з армією, КСІР, жандармерією та поліцією. Передбачається на базі КІР, жандармерії та поліції створити єдиний орган охорони громадського порядку, але у віддаленій перспективі [5, с.24].

У Пакистані допоміжні формування входять до складу національної гвардії. Це “моджахеди” (борці за віру) і “джанбази” (хоробрі), національний кадетський корпус (студенти університетів і коледжів), жіночий корпус (студентки) [6, с.18].

Немаловажне значення має й централізація управління всім поліцейським апаратом, здійснювана тоталітарними й авторитарними режимами. “У нацистській Німеччині, фаши-

стській Італії, франкистській Іспанії, комуністичному Китаї поліцейські служби максимум через рік після встановлення тоталітарних режимів були поставлені під повну юрисдикцію центральної адміністрації, а управління ними організувалося за принципом “фюрерства”, тобто вищі партійні та державні повноваження у сфері забезпечення встановленого правопорядку цілком зосереджувалися в руках єдиної людини – або самого диктатора, або одного з найбільш довірених близьких осіб. Така сама система відтворювалась і на низових рівнях [2, с.29].

Централізації управління поліцейськими силами в тоталітарних і авторитарних державах сприяли й національним особливостям природи державності в цих країнах. На противагу англосаксонським країнам, що не знали тоталітарного режиму, де переважала децентралістська традиція у сфері управління поліцією, у країнах Центральної та Східної Європи до початку ХХ століття переважала централізована модель управління, “Континентальна” західноєвропейська державність зазнавала впливу ідей Французької революції 1789 р., вожді та теоретики якої абсолютизували роль централізованого управління. Управління поліцією в цих країнах, як правило, здійснювалося МВС та урядовими представниками на місцях. Таку модель управління сприйняли і колишні колонії європейських держав.

Боротьба тоталітарних режимів з політичними опонентами та криміналітетом, здійснювана на основі поліцейського терору, багаторазового збільшення поліцейських сил і жорстокого централізованого управління цими силами, фактично далеко виходила за межі традиційного поняття “боротьба зі злочинністю” і замінювалася поняттям “війна зі злочинністю”. У боротьбі зі злочинністю в демократичних країнах наголос робився на профілактиці злочинів, утриманні громадян від їх вчинення. “Традиційним уявленням про війну це не відповідало, тому що в справжній війні супротивника прагнуть знищити будь-якими засобами, придушити його атаку або опір. У боротьбі зі злочинністю ця аналогія здатна викликати незаконний примус,

розправу зі злочинцями на місці злочину чи затримання, а також інші суспільно небезпечні наслідки” [7, с.322]. Однак саме так діє тоталітарна держава. У демократичних країнах “усе це повинне за можливості виключати армію з числа суб’єктів боротьби зі злочинністю. Армія розрахована на перемогу над зовнішнім ворогом, але державі не можна використовувати ті самі методи стосовно до своїх громадян” [7, с.322].

Поряд з переліченими вище, слід зазначити ще одну групу умов, які сприяють посиленій боротьбі з політичною опозицією й кримінальною злочинністю в тоталітарних та авторитарних державах. Це певні досягнення в справі збільшення зайнятості населення, зростання життєвого рівня, в ефективній пропаганді, системі виховання молоді.

“Зовні ідеологія перетворення суспільства обіцяла принести користь не правлячій меншості, а підвладній їй більшості населення. І ця обіцянка була певною мірою виконана [1, с.105]. У нацистській Німеччині підйому довіри суспільства до уряду сприяли програма зі збільшення зайнятості населення та заходи щодо контролю за інфляцією, заморожування заробітної плати й приборкання зростання цін. Зайнятість населення досягалась як розширенням житлового і дорожнього будівництва, так і переозброєнням армії, авіації та флоту. Достатньо навести цифри, що сильно вплинули на громадську думку: кількість працевлаштованих із січня 1933 року до липня 1935 року зросла з 11,7 млн. до 16,9 млн. чоловік (з’явилося 5 мільйонів нових робочих місць), а число безробітних знизилася з 6 до 1,8 мільйона. До 1936 року найбільше число безробітних у Європі (6 мільйонів) спричинило нестачу робочої сили” [8, с.622]. Правлячий режим - особливо сам Адольф Гітлер - дуже серйозно ставився і до будь-якого продовольчого дефіциту через його небажаний вплив на суспільні настрої [8, с.626]. Навіть у розпал війни, коли німецька промисловість, завантажена виконанням військових замовлень уже не могла задовольняти потреби населення в товарах першої необхідності, нацисти вживали заходів до зростання їх виробництва на окупованій терито-

рії з наступним доставлянням до Німеччини. З метою збільшення цього виробництва міністр озброєння А. Шпеер навіть домігся припинення депортації робочої сили з Франції, Голландії, Бельгії, а пізніше з Італії в Німеччину. “Французькі промисловці були тепер зобов’язані збільшити виробництво, подбати про перевезення своєї продукції та забезпечення продовольством людей – у результаті депортації не торкнулися в цілому десять тисяч підприємств [9, с.430]. Продовольчу проблему Гітлер також прагнув вирішувати за рахунок окупованих територій. Так, він заявляв, що “забере з України останню корову, аби в тилу не довелось голодувати [10, с.187]. Усі ці заходи сприяли зменшенню соціальної напруги в суспільстві. З іншого боку, повна зайнятість населення вже сама по собі позитивно позначалася на загальному рівні злочинності. Хоча заходи щодо обмеження інфляції приводили до низького показника зростання заробітної плати, праця робітників у галузях, пов’язаних з бумом переозброєння, стала оплачуватися набагато вище. Але найголовніше, що Гітлер поклав край безробіттю. Це було, без сумніву, найважливішим в очах мільйонів робочих сімей, члени яких ще кілька років тому на власному досвіді пізнали, що значить залишитися без роботи і навіть без надії її одержати” [8, с.646].

Зниженню рівня злочинності певною мірою сприяла й ефективність пропаганди, до якої вдавалися тоталітарні режими. У нацистській Німеччині діяло спеціальне міністерство пропаганди на чолі з Й. Геббельсом. Будь-які дії влади – чи то розстріл Ернста Рема і численних супротивників Гітлера 30 червня 1934 року, чи то об’єднання посад рейхспрезидента та рейхсканцлера 2.08.1934 року, чи то страта чоловіків і жінок руху опору – “націонал-соціалістська пропаганда подавала як позитивні та великі історичні справи, причому з користю для себе, тому що громадська критика і заперечення, у принципі, були неможливі” [11, с.458]. А можливим це положення стало з моменту заборони діяльності всіх опозиційних політичних партій і введення монополії на засоби

масової інформації.

Виняткового значення тоталітарна держава завжди надавала вихованню молоді в дусі офіційної ідеології. У гітлерівській Німеччині обробка молоді проводилася як у школі, так і поза нею. Діти до 14 років включалися до організації “юнг-фольк”, а молодь з 14 до 18 років – до нацистської організації “гітлерюгенд”. Після досягнення 18 років молоде покоління втягувалось або в НСДАП та її організації (СА, СС), або у фашизовані організації “трудового фронту”, спортивні й інші товариства [12, с.29].

Чисельність націонал-соціалістської партії (НСДАП), за заявами нацистів, складала 30.01.1939 року – 1 млн. 400 тис., після 30 січня говорили вже про три, потім чотири мільйони. У ході війни в Німеччині нараховувалося 5 млн. нацистів. У 1939 році в рядах СС було 240 тис., СА (штурмові загони) – 1 млн. 500 тис. чоловік. Нацистські молодіжні організації “гітлерюгенд” та інші охоплювали більше ніж 7 млн. юнаків і дівчат [12, с.91-92].

В Італії фашистське виховання фактично починалося з 6 років за допомогою військових ігор. З 8 до 14 років діти проходили військове та спортивне навчання в рядах юнацьких фашистських організацій “Баліла” і “Юні італійки”. З 14 до 18 років вони переходили до фашистських організацій “Авангардисти” і “Молоді італійки”. З 18 років до 21 року спеціалізований вишкіл і виховання молоді здійснювалися в організації “Фаши ді комбатимента” [4, с.124].

А.В. Губанов звертає увагу і на психологічний фактор, що сприяє досягненню успіхів у боротьбі зі злочинністю в тоталітарній державі. Це нетерпиме ставлення лідерів режиму до кримінальних проявів, “і це частково пояснювалося переконаністю, що злочинність розкладає моральність і підриває економіку держави, а частково – особистою волею до злочинців, які паразитували в ту пору, коли, скажімо, Гітлер, Муссоліні, Мао Цзедун, Кім Ір Сен і Чаушеску боролися на фронтах, одержували поранення, ризикували та терпіли різного роду нестатки в підпіллі” [2, с.24].

У післявоєнний період з'явилося багато досліджень, що пояснюють ті чи інші вчинки диктаторів (Гітлера, Сталіна та ін.), виходячи з патологічних рис їх характеру, психічних розладів тощо. За всієї теоретичної та практичної значущості цих праць неправомірно зводити причини поліцейського терору, масових убивств, геноциду тощо тільки до дефектів психіки носіїв верховної влади. Утім, про це попереджають і автори цих досліджень. Професор медицини А. Ноймайр каже, що "прихід до влади терористичного диктатора ніколи не є "нещасливим випадком на виробництві історії". У таких випадках мають місце індивідуальні й соціальні передумови, що динамічно взаємно запліднюють одна одну [13, с.475]. Е. Фромм підкреслює помилковість думки, що "перемоги авторитарних систем обумовлені божевіллям декількох особистостей і що саме це божевілля й приведе згодом до падіння їх режимів". Він наводить думку Д. Дьюї: "Серйозна небезпека для нашої демократії полягає не в тім, що існують інші, тоталітарні держави. Небезпека в тому, що в наших власних особистих установах, у наших власних суспільних інститутах існують ті самі передумови, які в інших державах привели до перемоги вищої влади, дисципліни, одностайності та залежності від вождів. Відповідно поле бою знаходиться і тут, у нас самих, і в наших суспільних інститутах" [14, с.9-11].

Короткий розгляд особливостей організації боротьби з політичною опозицією та злочинністю в умовах тоталітарного режиму підводить до висновку, що такий режим створює найсприятливіші умови для попередження надзвичайних ситуацій соціального (криміногенного і не криміногенного) характеру. Цьому сприяють наступні фактори:

1. Жорстко централізоване керівництво всіма поліцейськими силами, включаючи оперативні апарати та війська, які здійснюють функції внутрішньої охорони. Навіть у тому випадку, якщо з метою спостереження за діяльністю один одного каральні та розвідувальні органи перебувають у руках декількох відомств, на рівні державного керівництва вони замикаються на одному керівникові

чи навіть безпосередньо на самому диктаторі.

2. Наявність надзвичайно могутніх поліцейських сил, включення до їх складу допоміжних поліцейських формувань, військової поліції та внутрішніх військ (СС, СА, жандармерія, карабінери, фашистська міліція, корпус охоронців ісламської революції тощо).

3. Високий рівень оперативної поінформованості, що досягається веденням широкого оперативного пошуку за багатьма напрямками з метою виходу на конкретних фізичних осіб або співтовариства, що становлять розвідувальний інтерес з точки зору їх небезпечності для встановленого політичного режиму, його лідерів або криміногенної небезпечності; подальшого оперативного пошуку "від особистості", до сфери якого потрапляють особи і співтовариства, які складають опозиційний чи кримінальний потенціал суспільства.

4. Усунення легальних можливостей для діяльності політичної опозиції, заборона діяльності опозиційних політичних партій, керівництво й активна частина яких ізолюються в концентраційних таборах або інтернуються; ліквідація основних організованих злочинних угруповань.

5. Різке скорочення маргінальних верств суспільства під впливом загальної трудової зайнятості, залучення молоді до діяльності різних воєнізованих, спортивних і т.п. організацій, ефективна пропаганда, ізоляція криміналітету від суспільства.

У результаті для виникнення надзвичайних ситуацій соціального характеру практично немає місця. Політична опозиція може діяти лише в глибокому підпіллі. Певні шанси на успіх залишаються тільки в законспірованих змовах у середовищі політичного керівництва, вищого та старшого командного складу збройних сил (арешт Муссоліні, замах полковника Штауфенберга на Гітлера). Масові виступи в умовах тоталітарного режиму можливі тоді, коли настає послаблення влади під впливом внутрішніх чи зовнішніх факторів, що дає змогу вийти на поверхню накопиченому в суспільстві протестному потенціалу.

Централізоване керівництво, наявність значних сил і засобів надають тоталітарному режиму і додаткові можливості для охорони громадського порядку в разі виникнення надзвичайних обставин природного, біологічного характеру, у результаті аварій, катастроф, при веденні цивільної оборони й у воєнний час.

Тоталітарний режим іноді створює поліцейські сили в масштабі, явно надлишковому для умов мирного часу. Так, війська СС, які спочатку виконували внутрішні функції, згодом були використані Гітлером і Гімmlером як елітні військові частини та з'єднання на фронті. Кількість цих з'єднань (дивізій СС "Райх", "Тотенкопф", "Вікінг", "Хорст Вельс" та ін.) було доведено до 28, а наприкінці війни створено військово-об'єднання – танкову армію СС Зеппа Дитріха.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андерсон Р.Д. Тоталитаризм: концепт или идеология? // Полис. –1993. -№ 3.
2. Губанов А.В. Полиция зарубежных стран: Организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности. –М.: МА-ЭП, 1999.
3. История второй мировой войны 1939-1945. -В 12-ти т. –М.: Воениздат, 1973. –Т.1.
4. Вооружения капиталистических стран

/Под ред. Е. Варга. –М.: Воениздат, 1938.

5. Чернета О. Предназначение и основные задачи вооруженных сил и военизированных организаций в Иране // Зарубежное обозрение. –1990. -№ 2.
6. Андреев А. Сухопутные войска Пакистана // Зарубежное военное обозрение. – 1990. -№ 6.
7. Криминология: Учебник /Под ред. А.И. Долговой. –М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. – С.322.
8. Буллок А. Гитлер и Сталин. –Смоленск: Русич, 1998. –С.622.
9. Шпеер А. Воспоминания. –Смоленск: Русич, 1998. –С.430.
10. Из застольных бесед Гитлера // Новая и новейшая история. –1992. -№ 4. –С.187.
11. Мазер В. Адольф Гитлер. Легенда, миф, реальность. –Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. –С.458.
12. История Великой Отечественной войны Советского Союза: В 6-ти т. –М.: Воениздат, 1963. –Т.1.
13. Ноймайр А. Диктаторы в зеркале медицины. Наполеон. Гитлер. Сталин. –Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. –С.475.
14. Фромм Э. Проблема свободы и подчинения // Психология господства и подчинения /Сост. А.Г. Чернявская. –Минск: Харвест, 1998. –С.9-11.

Дубко Ю.В. Основні риси організації поліцейських сил в умовах тоталітарного і авторитарного режимів // Форум права. -2005. -№ 1. –С.29-34 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2005-1/05duviar.pdf>

Розглянуто питання організації поліцейських сил в умовах тоталітарного і авторитарного режимів як історичного явища процесів у різні періоди соціально-історичних перетворень.

Дубко Ю.В. Основные черты организации полицейских сил в условиях тоталитарного и авторитарного режимов

Рассмотрен вопрос организации полицейских сил в условиях тоталитарного и авторитарного режимов как исторического явления процессов в разные периоды социально-исторических преобразований.

Dubko UJ.V. Basic features organization of police forces in conditions of totalitarian and authoritative modes

The question of the organization police forces in conditions of totalitarian and authoritative modes as historical phenomenon of processes in the different periods of social-historical transformations is considered.